

Segédanyag a Matematikai statisztika tantárgyhoz

2019. május 16.

Leíró statisztika

A statisztikai elemzések egyik legfontosabb eszközei a viszonyszámok. A **viszony-szám** két statisztikai adat hányadosa. Jelölések: $V = \frac{A}{B}$, ahol V : viszonyszám; A : a viszonyítás tárgya; B : a viszonyítás alapja.

A viszonyszámok fajtái:

- Megoszlási: a sokaság egy részét a sokaság egészéhez viszonyítjuk.
- Koordinációs: a sokaság egy részének a sokaság egy másik részéhez való viszonyítása.
- Dinamikus: két időpont vagy időszak adatának hányadosa.
- Intenzitási: különböző fajta adatok viszonyítása egymáshoz; gyakran a mértékegységük is eltérő.

Ha egy teljes sokaságra és annak m részére rendelkezésre áll a viszonyszám alapja és részei, akkor a viszonyszámokat ki tudjuk számolni a teljes sokaságra (jel. $\bar{V}$, ezt *összetett viszony-szám*nak hívják) és annak részeire is (jel. $V_1, \dots, V_m$). Ekkor a teljes sokaságra számolt viszonyszám kiszámítási lehetőségei:

$$\bar{V} = \frac{\sum_{i=1}^m A_i}{\sum_{i=1}^m B_i} = \frac{\sum_{i=1}^m B_i V_i}{\underbrace{\sum_{i=1}^m B_i}_{\text{súlyozott számtani átlag}}} = \frac{\sum_{i=1}^m A_i}{\underbrace{\sum_{i=1}^m \frac{A_i}{V_i}}_{\text{súlyozott harmonikus átlag}}}$$

A leíró statisztikai szakirodalomban az i indexeket – pongyola módon – le szokták hagyni:

$$\bar{V} = \frac{\sum A}{\sum B} = \frac{\sum BV}{\sum B} = \frac{\sum A}{\sum \frac{A}{V}}$$

Definíció. z -kvantilis: $q(z) = q_z = \inf\{x : F(x) \geq z\}$, és amennyiben F invertálható, akkor $q_z = F^{-1}(z)$ -re egyszerűsödik ($0 < z < 1$)

Fontos speciális kvantilisok: kvantilisok:

- $Q_1 := q_{\frac{1}{4}} \rightsquigarrow$ alsó kvantilis
- $Q_2 = Me := q_{\frac{1}{2}} \rightsquigarrow$ **medián** (középső mintaelem)
- $Q_3 := q_{\frac{3}{4}} \rightsquigarrow$ felső kvantilis

Definíció. Módusz: abszolút folytonos eloszlás esetén a sűrűségfüggvény maximumhelye(i), diszkrét eloszlás esetén pedig az eloszlás maximumhelye(i). Tehát

- $Mo = \operatorname{argmax}_{x \in \mathbb{R}} f(x)$, ha X abszolút folytonos;
- $Mo = \operatorname{argmax}_{x_1, x_2, \dots} P(X = x_i)$, ha X diszkrét.

Nem biztos, hogy létezik, és ha létezik, akkor se biztos, hogy egyértelmű.

Definíció. Ferdeség (skewness): $\operatorname{skew}(X) = \frac{E(X-EX)^3}{(DX)^3}$

- Értelmezése:
- $\operatorname{skew}(X) = 0 \Rightarrow$ az eloszlás szimmetrikus
  - $\operatorname{skew}(X) > 0 \Rightarrow$ az eloszlás balra ferdült
  - $\operatorname{skew}(X) < 0 \Rightarrow$ az eloszlás jobbra ferdült

Definíció. Csúcsosság (kurtosis): $\operatorname{kurt}(X) = \frac{E(X-EX)^4}{(DX)^4} - 3$

- Értelmezés:
- $\operatorname{kurt}(X) = 0 \Rightarrow$ az eloszlás csúcsossága a standard normáliséval megegyező
  - $\operatorname{kurt}(X) < 0 \Rightarrow$ az eloszlás laposabb a st. norm.-nál
  - $\operatorname{kurt}(X) > 0 \Rightarrow$ az eloszlás csúcsosabb a st. norm.-nál

Minta: $X_1, \dots, X_n$ valószínűségi változó sorozat, jel. $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)^T$

A továbbiakban feltesszük, hogy függetlenek és azonos eloszlásúak – ezt röviden *i.i.d. mintának* hívjuk (independent, identically distributed).

Az elméleti értékeket nagy, a konkrét, realizált mintából számolt értékeket mindig kis betű fogja jelölni, azaz minta esetén $x_1, \dots, x_n$.

Statisztika: a minta valamely függvénye: $T : \mathbf{X} \mapsto \dots$

Beclés: a minta eloszlásának ismeretlen paraméterét közelíti a minta segítségével.

Megj.: Minden beclés statisztika.

Néhány lényeges statisztika:

- **Rendezett minta:** $X_1^* \leq \dots \leq X_n^*$ nem csökkenő sorrendbe tesszük a minta-elemeket
- **Terjedelem:** $R = X_n^* - X_1^*$ (R=range)

- **Mintaátlag:** $\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}$

- **Tapasztalati szórás:** $S_n = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}{n}}$

Értelmezése: az átlagtól való átlagos eltérés abszolút mértékegységben

- **Korrigált tapasztalati szórás:** $S_n^* = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}{n-1}}$

- **Szórási együttható:** $V = \frac{S_n}{\bar{X}}$

Értelmezése: az átlagtól való átlagos eltérés százalékban

Megj.: relatív szórásnak is hívják

- **Tapasztalati eloszlásfüggvény:** $F_n(x) = \frac{\sum_{i=1}^n I(X_i < x)}{n}$

ahol $I(X_i < x) = \begin{cases} 1 & \text{ha } X_i < x \\ 0 & \text{ha } X_i \geq x \end{cases} \rightsquigarrow$ karakterisztikus függvény

• **Tapasztalati z-quantilis:** Realizált mintából sokféleképpen számolható, interpolációs módszer:

1.) Sorszám megállapítása: $(n + 1)z = e + t$ (e: egészrész, t: törtrész)

2.) $q_z = x_e^* + t(x_{e+1}^* - x_e^*)$

Értelmezése: a mintaelemek z-ed része legfeljebb a q_z értéket veszi fel, $(1-z)$ -ed része pedig legalább q_z .

• **Interkvartilis terjedelem:** $IQR = Q_3 - Q_1$

• **Tapasztalati módusz:** a legtöbbször előforduló érték.

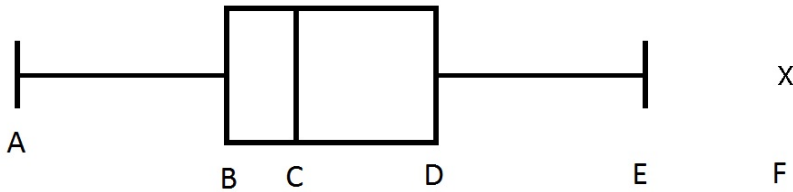
Értelmezése: a minta tipikus, leggyakrabban előforduló értéke.

• **Tapasztalati ferdeség:** $\frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^3}{S_n^3}$

• **Tapasztalati csúcsosság:** $\frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^4}{S_n^4} - 3$

Tétel. (Glivenko-Cantelli) A tapasztalati eloszlásfüggvény 1 valószínűséggel egyenletesen tart a valódi eloszlásfüggvényhez, formálisan $P\left(\limsup_{n \rightarrow \infty} \sup_{x \in \mathbb{R}} |F_n(x) - F(x)| = 0\right) = 1$.

Boxplot ábra: (ez fekvő, de lehet álló is) ahol a betűk a következő értékeket jelentik:

- $A = \max\{x_1^*, Q_1 - 1, 5 \cdot IQR\}$;
- $B = Q_1$;
- $C = Me$;
- $D = Q_3$;
- $E = \min\{x_n^*, Q_3 + 1, 5 \cdot IQR\}$;
- F : kieső értékek, azokat tüntetjük fel pontoként, amik A-n vagy E-n kívülre esnek.

Az adatelemzés lépései:

- Adathibák keresése, irreális adatok, értékek törlése; esetleg korrigálása
- Alkalmos osztályközös gyakorisági sor készítése

- Középértékek kiszámítása
  - Átlag (számtani vagy mértani – amelyeknek értelme van)
  - Helyzeti középértékek: módusz és medián
- Szóródási mutatók kiszámítása
  - Terjedelem és interkvartilis terjedelem
  - Szórás és relatív szórás
- Alakmutatók kiszámítása
  - Ferdeség
  - Csúcsosság
- Ábrák készítése:
  - Sűrűség-histogram
  - Boxplot ábra

Nevezetes diszkrét eloszlások:

Eloszlás neve	Jelölése	Eloszlása	EX	D ² X
Karakterisztikus (indikátorvált.)	Ind(p)	$P(X = 1) = p$ $P(X = 0) = 1 - p$	p	$p(1 - p)$
Geometriai (Pascal)	Geo(p)	$P(X = k) = p(1 - p)^{k-1}$ $k = 1, 2, \dots$	$\frac{1}{p}$	$\frac{1-p}{p^2}$
Hipergeometriai	Hipgeo(N, M, n)	$P(X = k) = \frac{\binom{M}{k} \binom{N-M}{n-k}}{\binom{N}{n}}$ $k = 0, 1, \dots, n$	$n \frac{M}{N}$	$n \frac{M}{N} \left(1 - \frac{M}{N}\right) \left(1 - \frac{n-1}{N-1}\right)$
Binomiális	Bin(n, p)	$P(X = k) = \binom{n}{k} p^k (1-p)^{n-k}$ $k = 0, 1, \dots, n$	np	$np(1 - p)$
Negatív binomiális	NegBin(n, p)	$P(X = k) = \binom{k-1}{n-1} p^n (1-p)^{k-n}$ $k = n, n+1, \dots$	$\frac{n}{p}$	$\frac{n(1-p)}{p^2}$
Poisson	Poi(λ)	$P(X = k) = \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda}$ $k = 0, 1, \dots$	λ	λ

Nevezetes abszolút folytonos eloszlások:

Eloszlás neve	Jelölése	Eloszlásfüggvény	Sűrűségfüggvény	EX	D ² X
Egyenletes	E(a, b)	$\begin{cases} 0 & \text{ha } x \leq a \\ \frac{x-a}{b-a} & \text{ha } a < x \leq b \\ 1 & \text{ha } b < x \end{cases}$	$\begin{cases} \frac{1}{b-a} & \text{ha } a < x \leq b \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\frac{a+b}{2}$	$\frac{(b-a)^2}{12}$
Exponenciális	Exp(λ)	$\begin{cases} 1 - e^{-\lambda x} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\begin{cases} \lambda e^{-\lambda x} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\frac{1}{\lambda}$	$\frac{1}{\lambda^2}$
Standard norm.	N(0, 1 ²)	$\Phi(x) = \dots$	$\frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{x^2}{2}}$ $x \in \mathbb{R}$	0	1
Normális	N(m, σ ²)	$\dots$	$\frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} e^{-\frac{(x-m)^2}{2\sigma^2}}$ $x \in \mathbb{R}$	m	σ ²

További nevezetes abszolút folytonos eloszlások:

Eloszlás neve	Jelölése	Eloszlásfüggvény	Sűrűségfüggvény	EX	D ² X
Cauchy	$Cauchy(a, b)$ $a \in \mathbb{R}, b > 0$	$\frac{1}{\pi} \arctg\left(\frac{x-a}{b}\right) + \frac{1}{2}$	$\frac{1}{\pi b \left[1 + \left(\frac{x-a}{b}\right)^2\right]}$ $x \in \mathbb{R}$	$\nexists$	$\nexists$
Pareto*	$Pareto(\alpha, \beta)$ $\alpha, \beta > 0$	$\begin{cases} 1 - \left(\frac{\beta}{x}\right)^\alpha & \text{ha } x \geq \beta \\ 0 & \text{ha } x < \beta \end{cases}$	$\begin{cases} \frac{\alpha}{\beta} \left(\frac{\beta}{x}\right)^{\alpha+1} & \text{ha } x \geq \beta \\ 0 & \text{ha } x < \beta \end{cases}$	$\frac{\alpha\beta}{\alpha-1}$	$\frac{\beta^2\alpha}{(\alpha-1)^2(\alpha-2)}$

* A Pareto-eloszlásnak akkor van véges várható értéke a képletnek megfelelően, ha $\alpha > 1$, szórásnégyzete pedig akkor, ha $\alpha > 2$.

Eloszlás neve	Jelölése	Eloszlás-függvény	Sűrűségfüggvény	EX	D ² X
Khí-négyzet	χ_k^2 $k \in \mathbb{N}$	...	$\frac{1}{2^{k/2}\Gamma(k/2)} x^{k/2-1} e^{-x/2}$ $x \in \mathbb{R}$	k	$2k$
Gamma	$\Gamma(\alpha, \lambda)$ $\alpha, \lambda > 0$	...	$\begin{cases} \frac{1}{\Gamma(\alpha)} \lambda^\alpha e^{-\lambda x} x^{\alpha-1} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{ha } x < 0 \end{cases}$	$\frac{\alpha}{\lambda}$	$\frac{\alpha}{\lambda^2}$
Béta	$Beta(\alpha, \beta)$ $\alpha, \beta > 0$	...	$\begin{cases} \frac{\Gamma(\alpha+\beta)}{\Gamma(\alpha)\Gamma(\beta)} x^{\alpha-1} (1-x)^{\beta-1} & x \in [0; 1] \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\frac{\alpha}{\alpha+\beta}$	$\frac{\alpha\beta}{(\alpha+\beta)^2(\alpha+\beta+1)}$
Lognormális	$LN(m, \sigma^2)$ $m \in \mathbb{R}, \sigma > 0$	...	$\begin{cases} \frac{1}{x\sqrt{2\pi\sigma}} e^{-\frac{(\log x - m)^2}{2\sigma^2}} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{ha } x < 0 \end{cases}$	$e^{m+\sigma^2/2}$	$(e^{\sigma^2-1})e^{2m+\sigma^2}$

Matematikai statisztika – becsléelmélet

Most belekezdünk a matematikai statisztikába, a korábbi minta fogalma egy fokkal absztraktabb formában fog visszaköszönni.

Definíció. Statisztikai mező. $(\Omega, \mathcal{A}, \mathcal{P})$ hármast, ahol $\mathcal{P}$ pedig eloszlások egy családja és minden $P \in \mathcal{P}$ -re $(\Omega, \mathcal{A}, P)$ valószínűségi mező.

$\mathcal{P}$ -t gyakran paraméresen adjuk meg: $\mathcal{P} = \{P_\vartheta : \vartheta \in \Theta\}$, ahol $\Theta \subseteq \mathbb{R}^p$ összefüggő és nyílt halmaz, amit **paraméterter**nek hívunk.

Definíció. Minta. $\mathbf{X} : (\Omega, \mathcal{A}) \rightarrow \mathcal{X}$ leképezés, ahol $\mathcal{X}$ neve: **mintatér**.

Feladat: annak a meghatározása, hogy a $\mathcal{P}$ eloszláscsalád melyik tagja írja le legjobban a valóságot, a vizsgált jelenséget. Ennek érdekében veszünk mintát. Erőfeszítéseink jelentős része arra fog irányulni, hogy a valamilyen szempontból "legjobb" P -t vagy paraméteres esetben ezzel ekvivalens módon, a "legjobb" ϑ paramétert megtaláljuk.

Jelölés. A továbbiakban a valószínűség, sűrűségfüggvény, várható érték és szórásmátrix) alsó indexben lévő ϑ arra fog utalni, hogy egy paraméteres statisztikai mező van a feladat hátterében és ϑ -val jelöljük az ismeretlen, de érdeklődésünk középpontjában lévő paramétert.

Definíció. Likelihood függvény: Legyen $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)$ i.i.d. minta

- $L(\vartheta; \mathbf{x}) = f_\vartheta(\mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n f_\vartheta(x_i)$, ha az eloszlás folytonos

- $L(\vartheta; \mathbf{x}) = P_\vartheta(\mathbf{X} = \mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n P_\vartheta(X_i = x_i)$, ha az eloszlás diszkrét

Definíció. Elégséges statisztika.

Legyen $(\Omega, \mathcal{A}, \mathcal{P})$ statisztikai mező, $\mathbf{X}$ minta, $B \in \mathcal{A}$. A T statisztikát **elégséges statisztikának** nevezzük, ha a $P_\vartheta(\mathbf{X} \in B | T(\mathbf{X}))$ feltételes eloszlásnak létezik ϑ -tól nem függő változata.

Megjegyzés. Ez egy elég absztrakt fogalom. Elégséges statisztikát a Neyman-féle faktorizációs tétel segítségével (kicsit lejjebb) tudunk keresni és arra lesz jó, hogy segítségével bizonyos szempontból optimális becslést találjunk.

Megjegyzés. az elégséges statisztika minden lényeges információt tartalmaz az ismeretlen ϑ paraméterre vonatkozóan.

Tétel. Neyman-féle faktorizációs tétel.

"Szép" statisztikai mezőn a T statisztika akkor és csak akkor elégséges, ha léteznek olyan g_ϑ nemnegatív és h függvények, hogy $L(\vartheta; \mathbf{x}) = g_\vartheta(T(\mathbf{x})) \cdot h(\mathbf{x}) \quad \forall \vartheta \in \Theta$ és λ -m.m. $\mathbf{x} \in \mathcal{X}$ esetén.

Állítás. A $T(\mathbf{X}) = \mathbf{X}^*$ rendezett minta elégséges statisztika.

Legyen $g : \Theta \rightarrow \mathbb{R}^k$ függvény. Célunk az $\mathbf{X}$ minta alapján $g(\vartheta)$ becslése.

Definíció. Torzítatlan becslés. $T(\mathbf{X})$ statisztika torzítatlan becslése $g(\vartheta)$ -nak, ha $E_\vartheta T(\mathbf{X}) = g(\vartheta) \quad \forall \vartheta \in \Theta$ -ra.

Definíció. Torzítás (bias). $b_T(\vartheta) = E_\vartheta T(\mathbf{X}) - g(\vartheta)$

Definíció. Legyenek $T_1(\mathbf{X})$ és $T_2(\mathbf{X})$ torzítatlan becslései $g(\vartheta)$ -nak. Ekkor azt mondjuk, hogy $T_1(\mathbf{X})$ **hatásosabb** $T_2(\mathbf{X})$ -nél, ha $D_\vartheta^2(T_1(\mathbf{X})) \leq D_\vartheta^2(T_2(\mathbf{X}))$ minden $\vartheta \in \Theta$ esetén.

Definíció. Hatásos becslés. A $T(\mathbf{X})$ torzítatlan becslést hatásosnak nevezzük, ha minden torzítatlan becslésnél hatásosabb.

Tétel. A hatásos becslés egyértelműsége.

Ha $T_1(\mathbf{X})$ és $T_2(\mathbf{X})$ hatásos becslései $g(\vartheta)$ -nak, akkor minden paraméterértékre 1 valószínűséggel megegyeznek, azaz $P_\vartheta(T_1(\mathbf{X}) = T_2(\mathbf{X})) = 1 \quad \forall \vartheta \in \Theta$ esetén.

Megjegyzés. Egy becslésről nem egyszerű belátni, hogy hatásos. Hatásos becslés keresésének alapja a később tárgyalandó Blackwell-Rao tétel.

Definíció. Aszimptotikus torzítatlanság. A $T_n(\mathbf{X})$ becsléssorozat ($n = 1, 2, \dots$) aszimptotikusan torzítatlan becslése a $g(\vartheta)$ -nak, ha $E_\vartheta T_n(\mathbf{X}) \xrightarrow{n \rightarrow \infty} g(\vartheta) \quad \forall \vartheta \in \Theta$ esetén.

Definíció. Gyenge konzisztencia. A $T_n(\mathbf{X})$ becsléssorozat ($n = 1, 2, \dots$) gyengén konzisztens becslése a $g(\vartheta)$ -nak, ha $T_n(\mathbf{X}) \xrightarrow[n \rightarrow \infty]{P} g(\vartheta) \quad \forall \vartheta \in \Theta$ esetén.

Definíció. Erős konzisztencia. A $T_n(\mathbf{X})$ becsléssorozat ($n = 1, 2, \dots$) erősen konzisztens becslése a $g(\vartheta)$ -nak, ha $T_n(\mathbf{X}) \xrightarrow[n \rightarrow \infty]{1 \text{ vsz.}} g(\vartheta) \quad \forall \vartheta \in \Theta$ esetén.

Állítás.

- A tapasztalati eloszlásfüggvény torzítatlan és erősen konzisztens becslése az eloszlásfüggvénynek.
- A mintaátlag torzítatlan és erősen konzisztens becslése a várható értéknek.
- A tapasztalati szórásnégyzet *torzított*, de aszimptotikusan torzítatlan és erősen konzisztens becslése a szórásnégyzetnek.
- A tapasztalati szórásnégyzet torzítatlan és erősen konzisztens becslése a korrigált szórásnégyzetnek.

A sűrűségfüggvény becslése nem triviális probléma, két módszer erre:

- Hisztogram (sűrűséghisztogram)
- Parzen-Rosenblatt becslés

A sűrűségfüggvény becslése magfüggvény segítségével n elemű mintából:

Parzen-Rosenblatt becslés: $f_n(x) = \frac{1}{nh_n} \sum_{i=1}^n k\left(\frac{x-X_i}{h_n}\right)$, ahol h_n alkalmas 0-hoz tartó sorozat. Ez felel meg a mintapont körüli intervallum hossza felének.

Tétel. A Parzen-Rosenblatt becslés konzisztenciája. Alkalmas feltételek esetén h_n -re és a k magfüggvényre, az $f_n(x)$ Parzen-Rosenblatt becslés aszimptotikusan torzítatlan és erősen konzisztens becslése a valódi sűrűségfüggvénynek.

Most egy kis emlékeztető következik arról, mi az a feltételes várható érték és hogyan kell kiszámítani (blackwellizáláshoz szükséges).

Az $E(X|Y)$ -ra úgy gondolunk, mint egy valószínűségi változóra, konkrétan az Y valószínűségi változó egy mérhető $h(Y)$ függvényére; és ha Y egy adott értéket vesz fel, azaz ha $E(X|Y = y)$, akkor mint konkrét számra. Számítása

- diszkrét esetben:

$$E(g(X)|Y) = \sum_i g(x_i)P(X = x_i|Y = j) \Big|_{j=Y}, \text{ ami azt jelenti, hogy először}$$

kiszámoljuk a végtelen összeget a feltételben lévő Y valószínűségi változó egy konkrét j értéke esetén, majd a j helyére visszaírjuk az Y -t.

- abszolút folytonos eloszlások esetén:

$$E(g(X)|Y) = \int_{-\infty}^{\infty} g(x)f_{X|Y}(x|y)dx \Big|_{y=Y}$$

ahol $f_{X|Y}(x|y) = \begin{cases} \frac{f_{X,Y}(x,y)}{f_Y(y)} & \text{ha } f_Y(y) > 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$ a feltételes sűrűségfüggvény

Állítás. Teljes valószínűség tétele folytonos esetben.

Legyen A tetszőleges esemény, Y abszolút folytonos valószínűségi változó. Ekkor $P(A) = \int_{-\infty}^{\infty} P(A|Y = y)f_Y(y) dy$.

Definíció. Teljes statisztika. A T statisztika teljes, ha tetszőleges h mérhető függvényére $E_{\vartheta}(h(T)) = 0 \quad \forall \vartheta$ -ra $\iff h(T) = 0 \quad \mathcal{P}$ -majdnem mindenütt

Tétel. Blackwell-Rao tétel.

Tegyük fel, hogy T statisztika torzítatlan becslése $g(\vartheta)$ -nak és S elégséges statisztika. Ekkor $E(T|S)$ feltételes várható érték torzítatlan becslése $g(\vartheta)$ -nak és $D_{\vartheta}^2(E(T|S)) \leq D_{\vartheta}^2(T)$ minden ϑ -ra.

Ha S még teljes is, akkor $E(T|S)$ hatásos becslés.

Tehát a Blackwell-Rao tétel értelmében az alábbi lépéseket követve tudunk hatásos becslést kapni (az eljárás neve *blackwellizálás*):

1. az adott statisztikai mezőn keresünk egy S teljes elégséges statisztikát;
2. keresünk egy, a bennünket érdeklő $g(\vartheta)$ -t torzítatlanul becslő T statisztikát;
3. kiszámoljuk az $E(T|S)$ feltételes várható értéket – ami az S függvénye –, és ez lesz a hatásos becslés.

Paraméterbecslési módszerek

- **Maximum likelihood módszer (ML-módszer):** Azt a paraméterértéket keressük, ahol a likelihood fv. a legnagyobb értéket veszi fel: $\max_{\vartheta} L(\vartheta, \mathbf{x})$

Amennyiben a függvény deriválható ϑ szerint, akkor a maximumot kereshetjük a szokásos módon, az első és második deriváltak segítségével, azonban a feladatunkat jelentősen megnehezíti, hogy olyan n -szeres szorzatot kellene deriválni, amelyiknek minden tagjában ott van az a változó, ami szerint deriválnunk kellene. Ezért likelihood függvény helyett a log-likelihood függvény maximumhelyét keressük.

- **Momentum módszer:** A mintából számítható tapasztalati momentumokat ($m_i := \frac{\sum_j x_j^i}{n}$) egyenlővé tesszük az elméleti momentumokkal ($M_i := E_{\vartheta} X^i$), az elsőtől kezdve, mégpedig annyit, amennyi paraméter van. Tehát p darab ismeretlen paraméter esetén a következő p ismeretlenes egyenlet-rendszert oldjuk meg:

$$\begin{aligned} M_1 &= m_1 \\ &\vdots \\ M_p &= m_p \end{aligned}$$

Megjegyzés: $m_1 = \bar{x}$

Fisher-tétel: Ha ϑ ML-becslése $\hat{\vartheta}$, akkor tetszőleges g függvény esetén $g(\vartheta)$ ML-becslése $g(\hat{\vartheta})$.

Ebben a részben tegyük fel, hogy a paramétertér 1 dimenziós.

Definíció. Fisher-információ.

Tegyük fel, hogy a log-likelihood függvény ϑ szerint deriválható. Ekkor az $\mathbf{X}$ n elemű mintában lévő Fisher-információ: $I_{\mathbf{X}}(\vartheta) \equiv I_n(\vartheta) = E_{\vartheta}([\partial_{\vartheta}l(\vartheta; \mathbf{X})]^2)$.

Megj.: $I_{\mathbf{X}}(\vartheta)$ azt az (absztrakt) információmennyiséget méri, amelyet az $\mathbf{X}$ minta a paraméterre vonatkozóan magában hordoz.

A Fisher-információ kiszámítása bizonyos, úgynevezett regularitási feltételek esetén egyszerűbbé válik.

Definíció. 1. regularitási feltétel. $E_{\vartheta}(\partial_{\vartheta}l(\vartheta, \mathbf{X})) = \mathbf{0}$

Állítás. $E_{\vartheta}(\partial_{\vartheta}l(\vartheta, \mathbf{X})) = \mathbf{0} \iff \partial_{\vartheta} \int_{\mathbf{x} \in \mathcal{X}} f_{\vartheta}(\mathbf{x}) d\mathbf{x} = \int_{\mathbf{x} \in \mathcal{X}} \partial_{\vartheta} f_{\vartheta}(\mathbf{x}) d\mathbf{x}$, azaz "be lehet deriválni" az integráljel mögé.

Állítás. Ha teljesül az 1. regularitási feltétel, akkor a Fisher-információt kiszámolhatjuk az alábbi módon: $I_n(\vartheta) = n \cdot I_1(\vartheta) = n \cdot D_{\vartheta}^2 \partial_{\vartheta}l(\vartheta, X_1)$.

Tétel. Cramér-Rao egyenlőtlenség.

Tegyük fel, hogy $T(\mathbf{X})$ statisztika torzítatlan becslése $g(\vartheta)$ -nak és teljesül az 1.

regularitási feltétel. Ekkor minden $\vartheta \in \Theta$ -ra $D_{\vartheta}^2(T(\mathbf{X})) \geq \underbrace{\frac{(g'(\vartheta))^2}{I_n(\vartheta)}}_{\text{információs határ}}$.

Megjegyzés. Ha minden ϑ -ra egyenlőség teljesül a Cramér-Rao egyenlőtlenségben, akkor T hatásos becslés. Ennek az egyenlőtlenségnek a vizsgálata tehát lehetőséget ad arra, hogy blackwellizálás nélkül hatásos becslést találjunk.

Megjegyzés. Előfordulhat, hogy a statisztika szórásnégyzete nagyobb az információshatárnál, viszont a statisztika hatásos. Példa erre i.i.d. exponenciális mintánál az $\frac{n-1}{\sum_{i=1}^n X_i}$ statisztika.

Definíció. χ^2 -eloszlás: Az X val. változó n szabadságfokú χ^2 -eloszlású (jel.: $X \sim \chi_n^2$), ha $X = U_1^2 + \dots + U_n^2$, ahol $U_i \sim N(0, 1) \forall i$ -re és függetlenek egymástól.

Definíció. t-eloszlás: Az X valószínűségi változó n szabadságfokú Student-féle t-eloszlást követ (jel.: $X \sim t_n$), ha $X = \frac{Z}{\sqrt{\frac{Y_n}{n}}}$, ahol $Z \sim N(0, 1)$ és $Y_n \sim \chi_n^2$ függetlenek egymástól.

Definíció. F-eloszlás: Az X valószínűségi változó m és n szabadságfokú F-eloszlást követ (jel.: $X \sim F_{m,n}$), ha $X = \frac{\frac{Y_m}{m}}{\frac{Z_n}{n}}$, ahol $Y_m \sim \chi_m^2$ és $Z_n \sim \chi_n^2$ függetlenek egymástól.

Mostantól α egy 0-hoz közeli pozitív szám lesz (például $0,05 = 5\%$), és vezessük

be a következő jelöléseket az eloszlások kvantiliseire:

- u_{α} : $N(0, 1)$ eloszlás $(1 - \alpha)$ -kvantilise, azaz $u_{\alpha} = \Phi^{-1}(1 - \alpha)$
- $z_{\alpha} := u_{1-\alpha}$ (sok könyvben ezt használják)
- $t_{n,\alpha}$: n szabadságfokú t-eloszlás $(1 - \alpha)$ -kvantilise
- $\chi_{n,\alpha}^2$: n szabadságfokú χ^2 -eloszlás α -kvantilise
- $F_{m,n}^{\alpha}$: m, n szabadságfokú F-eloszlás α -kvantilise

Definíció. Konfidencia intervallum: Adott α -hoz legalább $(1 - \alpha)$ valószínűséggel tartalmazza az adott paramétert (vagy annak egy függvényét):

$$P_{\vartheta} \left(T_1(\mathbf{X}) < \hat{\vartheta} < T_2(\mathbf{X}) \right) \geq 1 - \alpha.$$

Gyakran keresünk szimmetrikus konfidencia intervallumot, ilyenkor $T_1 = T_2 =: \Delta$, és az intervallum $\hat{\vartheta} \pm \Delta$ alakba írható.

Definíció. Legyen $X_1, \dots, X_n$ minta egy ϑ ismeretlen paraméterű eloszláscsaládból. A $T(\mathbf{X})$ statisztikát **pivotal statisztikának** hívjuk, ha eloszlása nem függ a ϑ paramétertől.

Például ha van egy $N(m, \sigma^2)$ eloszlású mintánk, akkor a $T(\mathbf{X}) = \sqrt{n} \frac{\bar{X} - m}{\sigma}$ statisztika pivotal, ugyanis standard normális eloszlású, tehát eloszlása nem függ a paraméterektől.

A pivotal statisztikák egyik fő haszna, hogy segítségükkel sok esetben konfidenciaintervallumot lehet készíteni. Erre példa a következő néhány nagyon fontos konfidenciaintervallum.

Állítás. Legyen $X_1, \dots, X_n \sim N(m, \sigma^2)$ i.i.d. minta. Ekkor

- m -re konfidencia intervallum
  - ha σ ismert, akkor $\bar{x} \pm u_{\frac{\alpha}{2}} \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$
  - ha σ ismeretlen, akkor $\bar{x} \pm t_{n-1, \frac{\alpha}{2}} \frac{s_n^*}{\sqrt{n}}$
- σ^2 -re konfidencia intervallum: $\left[\frac{(n-1) \cdot (s_n^*)^2}{\chi_{n-1, 1-\frac{\alpha}{2}}^2}, \frac{(n-1) \cdot (s_n^*)^2}{\chi_{n-1, \frac{\alpha}{2}}^2} \right]$

Hipotézisvizsgálat

Hipotézis $\sim$ valami állítás, aminek igazságát vizsgálni szeretnénk

Paramétertér: $\Theta = \Theta_0 \cup^* \Theta_1 \longrightarrow$ "valóság"

Mintatér: $\mathcal{X} = \mathcal{X}_e \cup^* \mathcal{X}_k \longrightarrow$ "látzat" - MINTÁBÓL

$\mathcal{X}_k$: kritikus tartomány - azon $\mathbf{X}$ megfigyelések halmaza, amikre *elutasítjuk* a nullhipotézist

$\mathcal{X}_e$: elfogadási tartomány - azon $\mathbf{X}$ megfigyelések halmaza, amikre *elfogadjuk* a nullhipotézist

Hipotézisvizsgálati feladat:

$H_0 : \vartheta \in \Theta_0 \rightsquigarrow$ nullhipotézis

$H_1 : \vartheta \in \Theta_1 \rightsquigarrow$ ellenhipotézis

Tehát ha $\mathbf{X} \in \mathcal{X}_e$, akkor elfogadjuk H_0 -t; ha $\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k$, akkor pedig elutasítjuk H_0 -t. Amennyiben a Θ_0 halmaz egyelemű, akkor azt mondjuk, hogy H_0 egyszerű. H_1 -re ugyanígy.

Az $\mathcal{X}$ mintatér felosztását általában egy statisztika (neve: próbastatisztika) segítségével végezzük el:

$$\text{legyen } T: \mathcal{X} \rightarrow \mathbb{R}, \quad \mathcal{X}_k = \{\underline{x} \in \mathcal{X} : T(\underline{x}) > c\} \quad c \text{ neve: kritikus érték}$$

$$\mathcal{X}_e = \{\underline{x} \in \mathcal{X} : T(\underline{x}) \leq c\}$$

Döntés	H_0 -t	
	elfogadjuk ($\mathcal{X}_e$)	elutasítjuk ($\mathcal{X}_k$)
"Valóság"		
H_0 teljesül (Θ_0)	helyes döntés	elsőfajú hiba
H_0 nem teljesül (Θ_1)	másodfajú hiba	helyes döntés

$P(\text{elsőfajú hiba}) = \alpha(\vartheta) = P_{\vartheta}(\mathcal{X}_k)$, ahol $\vartheta \in \Theta_0$

$P(\text{másodfajú hiba}) = \beta(\vartheta) = P_{\vartheta}(\mathcal{X}_e)$, ahol $\vartheta \in \Theta_1$

Erőfüggvény: $\psi: \Theta_1 \rightarrow \mathbb{R}, \psi(\vartheta) = P_{\vartheta}(\mathcal{X}_k)$

Terjedelem: $\alpha = \sup \{\alpha(\vartheta) : \vartheta \in \Theta_0\}$

Azt mondjuk, hogy az 1-es próba *erősebb* a 2-es próbánál, ha $\alpha_1 = \alpha_2$ és $\psi_1(\vartheta) \geq \psi_2(\vartheta) \forall \vartheta \in \Theta_1$.

Próbafüggvény: $\varphi: \mathcal{X} \rightarrow [0,1] \rightsquigarrow$ ennyi valószínűséggel vetem el a H_0 -t a minta alapján

$$\mathbf{x} \in \mathcal{X}_k \Rightarrow \varphi(\underline{x}) = 1$$

$$\mathbf{x} \in \mathcal{X}_e \Rightarrow \varphi(\underline{x}) = 0$$

p-érték: az az α terjedelem, ami esetén a próbastatisztika értéke egyenlő a kritikus értékkel: $T(\mathbf{x}) = c_{\alpha}$.

A p-érték a legkisebb terjedelem, amire még elutasítjuk a H_0 -t. Ha egy próbát számítógép segítségével végzünk el, rendszerint a p-érték révén tudunk dönteni: ha $(p\text{-érték}) < \alpha$, akkor elvetjük H_0 -t.

Ha mind H_0 , mind H_1 egyszerű, akkor adott α terjedelemez lehet legerősebb próbát találni, ezt pedig úgy hívják, hogy *valószínűség-hányados próba*. A hipotéziseket folytonos esetre íróm fel. Diszkrétre a sűrűségfüggvény helyett a konkrét eloszlást kell írni.

$$H_0 : f = f_0$$

$$H_1 : f = f_1$$

A valószínűség-hányados próba kritikus tartománya: $\mathcal{X}_k = \left\{ \mathbf{x} : \frac{f_1(\underline{x})}{f_0(\underline{x})} > c_{\alpha} \right\}$

Tehát azokat az $\mathbf{x}$ -eket, amire az $\frac{f_1(\underline{x})}{f_0(\underline{x})}$ nagy, bepakoljuk a kritikus tartományba egészen addig, míg az adott α terjedelmet el nem érjük. Diszkrét esetben ehhez általában véletlenítésre van szükség, azaz bizonyos $\mathbf{x}$ -ek esetén nem 1 vagy 0, hanem egy, e két szám közé eső (jelöljük p_{α} -val) valószínűséggel vetjük el a nullhipotézist.

Most néhány nevezetes próbát mutatunk be a normális eloszlás várható értékére, illetve szórására. Az α végig a próba terjedelmét jelöli, ami előre adott.

I. Próbák normális eloszlás várható értékére

1.) Egymintás próbák

a.) Egymintás u-próba

$X_1, \dots, X_n \sim N(m, \sigma^2)$, ahol σ ismert, m paraméter

$$\begin{array}{lll} \text{a.) } H_0 : m = m_0 & \text{b.) } H_0 : m = m_0 & \text{c.) } H_0 : m = m_0 \\ & H_1 : m > m_0 & H_1 : m > m_0 \\ & H_1 : m \neq m_0 & H_1 : m < m_0 \end{array}$$

A próbastatisztika: $T(\mathbf{X}) = u = \frac{\bar{X} - m_0}{\sigma/\sqrt{n}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} N(0, 1)$

A kritikus tartományok:

$$\text{a.) } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |u| > u_{\alpha/2}\}$$

$$\text{b.) } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : u > u_{\alpha}\}$$

$$\text{c.) } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : u < -u_{\alpha}\}$$

b.) Egymintás t-próba

$X_1, \dots, X_n \sim N(m, \sigma^2)$, ahol σ, m paraméter

$$\begin{array}{lll} \text{a.) } H_0 : m = m_0 & \text{b.) } H_0 : m = m_0 & \text{c.) } H_0 : m = m_0 \\ & H_1 : m \neq m_0 & H_1 : m > m_0 \\ & & H_1 : m < m_0 \end{array}$$

A próbastatisztika: $T(\mathbf{X}) = t = \frac{\bar{X} - m_0}{s_n^*/\sqrt{n}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} t_{n-1}$

A kritikus tartományok:

$$\text{a.) } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |t| > t_{n-1, \alpha/2}\}$$

$$\text{b.) } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : t > t_{n-1, \alpha}\}$$

$$\text{c.) } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : t < -t_{n-1, \alpha}\}$$

2.) Kétmintás próbák

$X_1, \dots, X_n \sim N(m_1, \sigma_1^2)$

$Y_1, \dots, Y_m \sim N(m_2, \sigma_2^2)$

Az elvégzendő próbák $H_0 : m_1 = m_2$ nullhipotézis esetén:

	a két minta független	a két minta nem független
σ_1 és σ_2 ismert	a.) kétmintás u-próba	egymintás u-próba a különbségekre
σ_1 és σ_2 ismeretlen	előzetes F-próba	
	b.) kétmintás t-próba	c.) Welch-próba
		egymintás t-próba a különbségekre

a.) kétmintás u-próba

m_1, m_2 paraméterek, σ_1, σ_2 ismert

$H_0 : m_1 = m_2$ és H_1 : ami a szöveggörnyezetben értelmes

A próbastatisztika: $u = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n} + \frac{\sigma_2^2}{m}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} N(0, 1)$

b.) kétmintás t-próba

$m_1, m_2, \sigma_1 = \sigma_2$ paraméterek

$H_0: m_1 = m_2$ és H_1 : ami a szöveggörnyezetben értelmes

A próbatasztika: $t = \sqrt{\frac{nm}{n+m}} \frac{\bar{X}-\bar{Y}}{\sqrt{\frac{(n-1)(s_1^*)^2+(m-1)(s_2^*)^2}{n+m-2}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} t_{n+m-2}$

c.) Welch-próba

$m_1, m_2, \sigma_1 \neq \sigma_2$ paraméterek

$H_0: m_1 = m_2$ és H_1 : ami a szöveggörnyezetben értelmes

A próbatasztika: $t' = \frac{\bar{X}-\bar{Y}}{\sqrt{\frac{(s_1^*)^2}{n} + \frac{(s_2^*)^2}{m}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} t_f$, ahol

$$\frac{1}{f} = \frac{c^2}{n-1} + \frac{(1-c)^2}{m-1}$$

$$c = \frac{\frac{(s_1^*)^2}{n}}{\frac{(s_1^*)^2}{n} + \frac{(s_2^*)^2}{m}}, \text{ ha } s_1^* > s_2^*$$

II. Próbák normális eloszlás szórására

1.) Egymintás próba: χ^2 -próba

$X_1, \dots, X_n \sim N(m, \sigma^2)$, ahol m és σ ismeretlen paraméterek

$H_0: \sigma = \sigma_0$ és $H_1: \sigma \neq \sigma_0$

A próbatasztika: $h = \frac{(n-1)(S_n^*)^2}{\sigma_0^2} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{n-1}^2$

Kritikus tartomány: $\mathcal{X}_k = \left\{ \mathbf{x} : h < \chi_{n-1, \alpha/2}^2 \text{ vagy } h > \chi_{n-1, 1-\alpha/2}^2 \right\}$

Az ellenhipotézis lehet egyoldali is, ilyenkor a kritikus tartomány értelemszerűen módosul.

2.) Kétmintás próba: F -próba

$X_1, \dots, X_n \sim N(m_1, \sigma_1^2)$ $Y_1, \dots, Y_m \sim N(m_2, \sigma_2^2)$ $m_1, m_2, \sigma_1, \sigma_2$ paraméterek

$H_0: \sigma_1 = \sigma_2$ és H_1 : ami a szöveggörnyezetben értelmes

A próbatasztika: $F = \frac{(S_1^*)^2}{(S_2^*)^2} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} F_{n-1, m-1}$

χ^2 -próbák

a.) Diszkrét illeszkedésvizsgálat

Feladat: adott egy $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)$ n elemű minta, és azt akarjuk eldönteni, hogy a minta egy általunk "remélt" eloszlásból származik-e. *Diszkrét* illeszkedésvizsgálatnál feltesszük, hogy a mintaelemek r különböző értéket vehetnek fel: $P(X_i = x_j) = p_j$ $j = 1, \dots, r$. Jelöljük N_j -vel a gyakoriságokat, azaz azt, hogy az n elemű mintában hány darab x_j szerepel.

Osztályok	1	2	...	r	Összesen
Valószínűségek	p_1	p_2	...	p_r	1
Gyakoriságok	N_1	N_2	...	N_r	n

H_0 : a valószínűségek: $\mathbf{p} = (p_1, \dots, p_r)$

H_1 : nem ezek a valószínűségek

A próbatasztika: $T_n = \sum_{i=1}^r \frac{(N_i - np_i)^2}{np_i} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{r-1}^2$ eloszlásban, ha $n \rightarrow \infty$

A kritikus tartomány: $\mathcal{X}_k = \{ \mathbf{x} : T_n(\mathbf{x}) > \chi_{r-1, 1-\alpha}^2 \}$

Becsléses illeszkedésvizsgálat: csak annyit "sejtünk", hogy a minta valamilyen eloszlású, viszont a paramétereiről nincs sejtésünk. Ilyenkor amennyiben ML-módszerrel becsüljük meg az s darab ismeretlen paramétert, akkor a próbatasztika: $T_n \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{r-1-s}^2$ eloszlásban, ha $n \rightarrow \infty$.

Nagyon fontos: a próba csak akkor hajtható végre, amennyiben az egyes osztályokban elegendő számú gyakoriság szerepel. Nem egyértelmű, milyen határvonalat húzzunk meg. Hüvelykujjszabályként azt lehet mondani, hogy legalább 4-6 gyakoriság szerepeljen a cellákban és np_i legalább 4 legyen minden osztályra. Amennyiben kevés gyakoriság van a cellákban, akkor az érintett osztályokat össze kell vonni.

Illeszkedésvizsgálat "szemmel": **Q-Q plot** és **P-P plot**

Jelölje F az illesztett eloszlás eloszlásfüggvényét, x_k^* pedig a k . rendezett mintaelemet.

Q-Q plot: az illesztett eloszlás kvantiliseit vetjük össze a tapasztalati kvantilisekkel, azaz a következő pontokat ábrázoljuk: $\left(F^{-1}\left(\frac{k}{n+1}\right), x_k^* \right)$, ahol $k = 1, \dots, n$.

P-P plot: az illesztett eloszlás valószínűségeit vetjük össze a tapasztalati valószínűségekkel, azaz a következő pontokat ábrázoljuk: $\left(\frac{k}{n+1}, F(x_k^*) \right)$, ahol $k = 1, \dots, n$.

Mindkét ábránál be szokták húzni a 45 fokos egyenest és minél jobban rásimulnak a pontok az egyenesre, annál jobbnak tekinthető az illeszkedés.

b.) Diszkrét homogenitásvizsgálat

Feladat: van két **független** minta, mindkettő egy közös szempont szerint r osztály egyikébe sorolva. Azt kell eldönteni, hogy a két minta azonos eloszlásúnak tekinthető-e.

Osztályok	1	2	...	r	Összesen
1. minta					
Valószínűségek	p_1	p_2	...	p_r	1
Gyakoriságok	N_1	N_2	...	N_r	n
2. minta					
Valószínűségek	q_1	q_2	...	q_r	1
Gyakoriságok	M_1	M_2	...	M_r	m

H_0 : a valószínűségek: $(p_1, \dots, p_r) = (q_1, \dots, q_r)$

H_1 : nem ezek a valószínűségek

A próbatast.: $T_{n,m} = \sum_{i=1}^r \frac{\left(\frac{N_i}{n} - \frac{M_i}{m}\right)^2}{\frac{N_i + M_i}{n+m}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{r-1}^2$ eloszlásban, ha $n \rightarrow \infty$

A kritikus tartomány: $\mathcal{X}_k = \{ \mathbf{x} : T_{n,m}(\mathbf{x}) > \chi_{r-1, 1-\alpha}^2 \}$

c.) Függetlenségvizsgálat

Feladat: van egy minta, két szempont szerint csoportosítva. Azt kell eldönteni, hogy a két szempont független-e egymástól.

$p_{i,j}$ = P(egy megfigyelés az (i,j) osztályba kerül)

$N_{i,j}$ = ennyi megfigyelés kerül az (i,j) osztályba

A mintavétel eredménye:

	2. szempont					Összesen	
	1	...	j	...	s		
1. szempont	1	N_{11}	...	N_{1j}	...	N_{1s}	$N_{1\bullet}$
	...	...	...	...	...	...	...
	i	N_{i1}	...	N_{ij}	...	N_{is}	$N_{i\bullet}$
	...	...	...	...	...	...	...
	r	N_{r1}	...	N_{rj}	...	N_{rs}	$N_{r\bullet}$
Összesen		$N_{\bullet 1}$	...	$N_{\bullet j}$	...	$N_{\bullet s}$	n

ahol $N_{i\bullet} = \sum_{j=1}^s N_{ij}$ és $N_{\bullet j} = \sum_{i=1}^r N_{ij}$

H_0 : a szempontok függetlenek, azaz $p_{i,j} = p_{i\bullet} \cdot p_{\bullet j} \forall i, j$ -re

H_1 : nem azok

A próbatasztika: $T_n = n \left(\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{N_{ij}^2}{N_{i\bullet} N_{\bullet j}} - 1 \right) \xrightarrow{H_0 \text{ esetén}} \chi_{(r-1)(s-1)}^2$ eloszlásban,

ha $n \rightarrow \infty$

A kritikus tartomány: $\mathcal{X}_k = \{ \mathbf{x} : T_n(\mathbf{x}) > \chi_{(r-1)(s-1), 1-\alpha}^2 \}$

Ha $r = s = 2$, akkor a próbatasztika $T_n = n \cdot \frac{(N_{11}N_{22} - N_{12}N_{21})^2}{N_{1\bullet}N_{2\bullet}N_{\bullet 1}N_{\bullet 2}}$ -re egyszerűsödik, az aszimptotikus eloszlás pedig 1 szabadságfokú χ^2 .

Regressziószámítás

Feladat: Y valószínűségi változót szeretnénk közelíteni X val. változó lineáris függvénye segítségével:

$$E[Y - (aX + b)]^2 \rightarrow \min_{a,b} \rightsquigarrow \text{Megoldása: } a_{opt} = \frac{Cov(X,Y)}{D^2(X)}$$

$$b_{opt} = EY - a_{opt}EX$$

Feladat (**lineáris regresszió**): Adottak $(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)$ pontok, ezekre szeretnénk egyenest illeszteni (neve: *regressziós egyenes*) legkisebb négyzetek módszerével.

A modell: $Y_i = aX_i + b + \varepsilon_i$, ahol $E\varepsilon_i = 0$ és $D^2\varepsilon_i = \sigma^2 < \infty$ ($i = 1, \dots, n$)

Megoldás: $\hat{a} = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sum(x_i - \bar{x})^2}$, $\hat{b} = \bar{y} - \hat{a}\bar{x}$

Reziduukok: $\hat{\varepsilon}_i = y_i - \hat{a}x_i - \hat{b} \quad i = 1, \dots, n$

Reziduális négyzetösszeg: $RN\ddot{O} = \sum \hat{\varepsilon}_i^2 = \sum (y_i - \bar{y})^2 - \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sum(x_i - \bar{x})^2}$

A hibák szórásnégyzetének becslése: $\hat{\sigma}^2 = \frac{RN\ddot{O}}{n-2}$

Tapasztalati korrelációs együttható: $R = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum(y_i - \bar{y})^2}}$. Ennek négyzetét,

R^2 -et, *determinációs együtthatónak* hívjuk, és ezzel mérjük a modell jóságát. Az R^2 mutatja meg, hogy százalékban a modell az Y változékonyságából mennyit magyaráz meg. Értéke 0 és 1 között lehet, ha 0-hoz közeli, akkor a modell gyengén teljesít, ha 1-hez, akkor jól.

Többváltozós regresszióelemzés

Legyenek $Y, X_1, \dots, X_p$ véges szórású valószínűségi változók, amik egy véletlen jelenség egy-egy jellemzői. A regresszióelemzés célja a bennünket különösen érdeklő Y valószínűségi változó "minél jobb" közelítése az $X_1, \dots, X_p$ valószínűségi változók segítségével.

Y elnevezései: eredményváltozó, függő változó, endogén változó

X_i -k elnevezései: magyarázó változók, független változók, exogén változók

Általában megfigyeléseink vannak, amik az $(Y, X_1, \dots, X_p)^T$ valószínűségi vektorváltozó realizációinak tekinthetők:

$$(y_i, x_{i,1}, \dots, x_{i,p})^T \quad i = 1, 2, \dots, n \quad \text{általában } n \gg p$$

Feltehetjük, hogy az y_i megfigyelések rendszerint mérési eredmények, amik sajnos pontatlanok. A mérési hibát ε_i -vel fogjuk jelölni, amiről természetes feltétel, hogy legyen 0 várható értékű és egy véges σ szórású valószínűségi változó.

A **lineáris modell**: $\mathbf{y} = \mathbf{X}\mathbf{b} + \boldsymbol{\varepsilon}$, ahol

- $\mathbf{y} = (y_1, \dots, y_n)^T$
- $\mathbf{X} = \begin{bmatrix} x_{1,1} & \dots & x_{1,p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n,1} & \dots & x_{n,p} \end{bmatrix}$
- $\mathbf{b} = (b_1, \dots, b_p)^T$
- $\boldsymbol{\varepsilon} = (\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_n)^T$

Paraméterbecslés: $\hat{\mathbf{b}} = (X^T X)^{-1} X^T \mathbf{y}$

Projekció az $F := \text{Im}X$ altérre: $P_F = X(X^T X)^{-1} X^T$

Becsült értékek: $\hat{\mathbf{y}} := X\hat{\mathbf{b}}$

Reziduálisok: $\hat{\boldsymbol{\varepsilon}} = \mathbf{y} - \hat{\mathbf{y}}$

Reziduális négyzetösszeg: $RN\ddot{O} := \|\hat{\boldsymbol{\varepsilon}}\|^2 = \sum_{i=1}^n \hat{\varepsilon}_i^2 = \sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2$

Teljes négyzetösszeg: $N\ddot{O} = \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2$

Determinációs együttható: $R^2 = 1 - \frac{RN\ddot{O}}{N\ddot{O}} = \frac{N\ddot{O} - RN\ddot{O}}{N\ddot{O}} \rightsquigarrow$ az eredményváltozó változékonyságának hány %-át magyarázza a regressziós modell. Értéke 0 és 1

között lehet. Minél nagyobb, annál jobb.

Gyakori modellválasztási kritériumok:

- Korrigált determinációs együttható: $R_{\text{adj}}^2 = 1 - \frac{n-1}{n-r-1} \frac{SSR}{N}$ $\rightsquigarrow$ minél nagyobb, annál jobb
- **Akaike-féle információs kritérium:** $AIC = 2k - 2 \log \widehat{L}$, ahol
  - k : a becsülendő paraméterek száma, a regressziós modellben $k = p + 1$
  - $\widehat{L}$ a likelihood-függvény értéke akkor, ha az ML-becslést használjuk (normális eloszlású hibáknál ez megegyezik a legkisebb négyzetes becsléssel)
 Minél kisebb, annál jobb.
- **Bayes-féle információs kritérium:** $BIC = \log n \cdot k - 2 \log \widehat{L}$ $\rightsquigarrow$ minél kisebb, annál jobb

A regresszióelemzés lépései:

- az eredményváltozó(k) és a lehetséges magyarázóváltozók kiválasztása
- adatgyűjtés
- adattisztítás, adathibák korrekciója
- pontdiagrammal a potenciális modellek kiválasztása (lineáris, négyzetes, logisztikus stb.)
- paraméterbecslés
- modelldiagnosztika – az együtthatók szignifikanciája, a modell együttes jó-sága
- legjobb modell kiválasztása, "modellépítés" – több módszer/mutató közül választhatunk: korrigált R^2 , cross-validation, AIC/BIC információs kritériumok stb.
- előrejelzés

Attól függően, hogy az eredmény-, illetve a magyarázóváltozó diszkrét-e vagy folytonos, az alábbi statisztikai módszerek használandók a kapcsolat vizsgálatára:

		Az eredményváltozó	
		diszkrét	abszolút folytonos
A magyarázóváltozó	diszkrét	asszociáció χ^2 -próba	vegyes kapcsolat t -próba, ANOVA
	absz. folyt.	osztályozási eljárások, diszkriminancia analízis	korreláció regresszió